

Цей історичний екскурс хочеться закінчити словами єпископа Олексія: «Якщо південноросійська штунда явище самобутнє, яке походить з глибин народного духу, і є продуктом самостійної його творчості, то боротьба з нею здається справою у вищій мірі серйозною та важкою. Якщо ж це явище випадкове, що привнесене в народ ззовні, то й боротьба з ним значно полегшується, бо повинна зосередитися на усуненні тих зовнішніх елементів, які мають шкідливий вплив на релігійно-моральне життя російського народу».¹

4.4. Перехід до баптизму

1867 р. у Карловці та Любомирці вже були російсько-українські громади баптистського напрямку, хоча ніхто з віруючих ще не був похрещений по вірі. Самотійно дійшовши до баптистських поглядів, українські віруючі почали обмірковувати, як і через кого їм прийняти хрещення. У сусідню колонію Старий Данциг час від часу для звершення хрещення німецьких віруючих приїжджав керівник громади «братських менонітів» з Хортиці Абрам Унгер. В один з його приїздів 11 червня 1869 р. ним був похрещений Юхим Цимбал. Поодинокі хрещення українських віруючих дійсно мали місце до 1869 року (Матвій Сербушенко (1863 р.), Андрій Педасенко (1864 р.), Яков Сарана (1865 р.) та інші, але вони не мали якогось послідовного наслідування. Хоча це були визначні події, все ж таки вони практично не мали якогось впливу на формування баптистського братства в Україні. Але саме хрещення Цимбала поклало початок баптистському братству, тому що воно мало своє продовження, свою спадкоємність у хрещенні інших віруючих. Саме від нього ми можемо прослідкувати розвиток українського баптизму у точному значенні цього слова.

Влітку 1869 р. на березі річки Сугаклеї, що тече на півдні України, недалеко від німецької колонії Старий Данциг було помітне якесь незвичайне пожвавлення. На березі можна було побачити досить велику юрбу людей, серед якої виділялися декілька десятків у білих оджах. Було чути спів пісень німецькою мовою. Над цією юрбою відчувалася якась особли-

¹ История евангельских христиан-баптистов в СССР. — С. 94.

ва духовна присутність. Що ж то було за диво? У цей день німецькі баптисти з колонії Старий Данциг проводили хрещення своїх нових членів, що таким чином приєднувалися до Церкви Христової. Але раптом до того, хто готувався звершати хрещення, стрімко підійшов якийсь рішучий чоловік, який виділявся від інших своїм явно українським походженням. Він щось запитав у керівника. Було помітно, що їх бесіда проходила не досить спокійно. По всьому було видно, що керівник у чомусь відмовляв йому, але той рішуче наполягав. Можна було почути навіть його слова: «Якщо ви не погодитесь, ви будете відповідати перед Богом, а мені Бог покаже іншого!» Потім керівник погодився, цей чоловік відійшов від нього і пішов до купи людей у білих одежах. Через деякий час його можна було побачити вже у воді, приймаючим хрещення. Так 11 червня 1869 р. Юхим Цимбал прийняв святе водне хрещення, поклавши початок українському баптистському братству.

Цікаво, що коли Цимбал підійшов до А. Унгера з проханням охрестити його, той відмовив йому в цьому, посилаючись на заборону «зводити православних». Потім Цимбал хрестив у Карловці інших віруючих. У квітні 1870 році він звершує хрещення у Любомирці. У липні 1870 р. у Карловці та Любомирці було вже 70 охрещених євангельських віруючих. Того ж року у цих громадах було обрано пресвітерів, якими стали відповідно Трифон Хлистун та Іван Рябошапка. Юхим Цимбал звершував служіння проповідника в навколишніх селах.

Можна сказати, що на сьогодні в євангельсько-баптистському братстві вже чітко сформувалися дві історичні школи щодо дати народження баптистського руху в Україні: «східна», яка базується на вивченні вітчизняних архівів і відстоює 1869 рік, та «західна» або «діаспорна», що говорить про 1852 рік. Існує точка зору, що у 1852 р. було охрещено Івана Онищенка. Але ця дата та ця подія є досить сумнівними, практично не підтвердженими історичними свідоцтвами.

Одним із відомих прихильників цієї версії є Л. Жабко-Потапович. Відносячи навернення Івана Онищенка приблизно до 1845 року, він у своїй книзі «Христове світло в Україні» робить одне дуже цікаве зауваження: «Ніколи і нікому в своєму житті він (Онищенко. Ю.Р.) нічого не оповідав про тих людей, що його до Господа навернули та йому Святе Слово відкрили, хоч про інші пригоди життєві він розповідав досить

охоче й докладно»¹. Далі Жабко-Потапович говорить про хрещення Онищенка: «Прийняв Онищенко хрищення не пізніше, як восени 1852 року й навесні 1853 року охрестив деяких своїх однодумців, – і знову ж таки, – імен яких нам на жаль, не передано.»² Недостатність інформації щодо Онищенка Л. Жабко-Потапович пояснює, по-перше, природною скромністю піонера євангельського пробудження, по-друге, рішенням братів приховувати й берегти його від представників влади. Але головним чинником, на думку автора вищезгаданої книги, є особливість того часу: «Найцікавіші для нас роки життя Івана Онищенка, від 1847 до 1861, припадають на ту добу, що була найменш сприятливою для висвітлення його боротьби за визволення його душі та душ його послідовників з-під духовного ярма... Кріпацька неволя пригнічувала кожного селянина. ... Кожен кріпак за віру в Слово Боже та в Христа міг бути знищений як за «відступництво» від православної церкви не тільки духівництвом її та світською державною владою, але й самим поміщиком, що був володарем і майна й життя свого невільника.»³

Л. Жабко-Потапович визнає, що «одиноким, знаним до цього часу документом, що стверджує факт хрещення Онищенка, є вістка, подана нам Ф. Щербиною: «Охрещений восени, Онищенко навесні (1853 року) хрестив інших».⁴ Але тут виникає декілька проблем. По-перше, незважаючи на всю конспіративність духовних зборів євангельських віруючих, духовна та світська влада того часу ретельно відслідковувала усі процеси, в тому числі й релігійні, що відбувалися серед простого народу. Це буде показано пізніше на прикладі переполоху, що піднявся після хрещення Ю. Цимбала. По-друге, усі три роботи Щербини написані через досить великий час після 1852 року, і тому, на наш погляд, мають меншу силу порівняно з відповідними архівними документами і не можуть вважатися оперативною інформацією у відношенні до згаданої дати.

Взагалі з працями Щербини як основою для того, щоб вважати 1852 рік початком українського баптистського руху, існує дуже сер-

¹ Л. Жабко-Потапович. Христове світло в Україні. — Чикаго, 1991. — С. 105.

² Там само. — С. 106.

³ Там само. — С. 107.

⁴ Щербина Ф. А. О штундистах. Письмо из южной России // Неделя. — СПб, 1885. — № 45. — Стаття VII. — С. 1586; Його ж. Ново-штундисты // Неделя. — 1885. — № 26. — С. 941; Його ж. Малорусская штунда // Неделя. — СПб, 1877.

йозна проблема. Автори «Історії євангельських християн-баптистів СРСР» говорять про ці роботи, аналізуючи точку зору щодо 1852 року, таке: «На підставі вивчення цих та інших першоджерел потрібно з усією визначеністю сказати, що ні в першій, ні в другій, ні в інших статтях Ф.А.Щербина не говорить ані слова про Ф.Онищенка. Більше того, на сторінці 23-й автор «Малоруської штунди» називає першим штундистом з українців мешканця селища Пасекової Херсонської губернії М.Ратушного».¹

Розуміючи те, що на підставі лише однієї згадки неможливо робити серйозні історичні висновки, Жабко-Потапович далі продовжує: «Усі інші важливі та вірогідні джерела, не тільки друковані, але й рукописні, відкриті нами під час дослідів у книгозбірнях Західної Європи, підтвердили цю вістку Щербини з найрішучішою становчістю.»² І знову ж таки тут є проблема, яка полягає в тому, що кожного разу, коли мова йде про 1852 рік як дату хрещення Онищенка, на підтвердження наводяться дані західних архівів, але жодного разу хоча б одного з цих документів не було опубліковано. Досить цікаво, що в кінці своєї розповіді про Онищенка Л.Жабко-Потапович признає той факт, що усі питання з його, Онищенка, хрещенням ще не вирішені.³

Також є деякі дані, які відносять навершення Онищенка до 1858 року. Якщо це так, то прийняти хрещення по вірі 1852 р. він не міг.

З хрещенням 1852 року є ще одна проблема. Дуже дивно, що хоча Онищенко прийняв хрещення 1852 р. і хрестив інших, М.Ратушний, його найближчий учень, послідовник та помічник, приймає хрещення лише 1871 р. і саме у «цимбалівській лінії» (Ю.Цимбал — І.Рябошапка — М.Ратушний. Про хрещення Ратушного буде говоритись далі, що визнає і Жабко-Потапович).⁴

До речі, не має остаточної ясності навіть з ім'ям Онищенка. Різні дослідники говорять про Івана чи про Федора. При чому ті, хто відстоює 1852 рік, говорять про Івана, а їх опоненти — про Федора. Ім'я Івана Онищенка не згадується в жодному відомому нам архівно-

¹ История евангельских христиан-баптистов в СССР. М., 1989. — С.57.

² Л.Жабко-Потапович. Христове світло в Україні. — С. 108.

³ Там само. — С. 109.

⁴ Там само. — С. 111.

му документі.¹ Л.Жабко-Потапович досить часто посилається на роботу А.Рождественського «Южнорусский штундизм», але цікаво, що сам Рождественський, пишучи про Онищенка, жодного разу не навів його ім'я, хоча він згадує імена інших штундистів. Що ж стосується Федора Онищенка, то він згадується у багатьох документах, присвячених діяльності євангельської громади в Основі. Йде мова про одну людину чи про двох? Якщо про двох, то хто є вони: батько та син, брати, чи може просто однофамільці? Це є окреме питання, яке також потребує свого вирішення, але воно принципово небагато дає для розв'язання вказаної проблеми.

В той же час існує низка документів, що свідчать про хрещення Ю.Цимбала 1869 р. та про той переполох, що піднявся в зв'язку з цим.² Ці документи також демонструють нам, як ретельно світська та релігійна влади відслідковували події та процеси, що відбувались у народному середовищі. Тобто, можна вважати, що така видатна подія, як масовий відхід від православ'я, а тим більше масове хрещення, про яке кажуть прихильники 1852 року, не залишилось би без уваги, а отже і без документального підтвердження. Хрещення Ю.Цимбала, підтвержене документально, є органічним етапом євангельського пробудження на Україні у другій половині XIX ст. Тому саме 11 червня 1869 року з повним правом можна вважати днем народження українського баптистського братства.

8 червня 1871 р. І.Рябошапка хрестив 50 жителів селищ Основи та Ігнатовки, в тому числі й Михайла Ратушного. В тому ж році Ратушний подав заяву архієпископу Херсонському та Одеському високопреосвященному Димітрію, в якій повідомляв про прийняте ним та його послідовниками хрещення та про вихід їх з православної церкви у зв'язку з різними утисками з боку духовної та світської влади. Цікаво, що ще на початку

¹ А.Рождественський пояснює відсутність документальних згадок про Онищенка його відокремленням від інших штундистів: «В офіційних паперах не зустрічалось про цю людину ніяких звісток. Це пояснюється тим, що Онищенко держить себе окремо від штундистів: він не бере участі в їх моліннях.» Хоча далі А.Рождественський все ж таки говорить про зв'язок між Онищенком та іншими штундистами. Див.: А.Рождественский. Южнорусский штундизм. — СПб., 1889. — С. 52. Пер. автора.

² Див.: Алексий. Материалы для истории религиозно-рационалистического движения на юге России во второй половине XIX-го столетия. — Б.м., б.г. — № 58. — С. 71-72; № 63. — С. 74-75.

1870 р. Димітрій висловлював бажання скористатися «релігійним напрямком Ратушного... і намагатись не тільки повернути його до православ'я, але й приєднати його до православного духовенства».¹ У цій же заяві Ратушний просив архієпископа Димітрія захистити їх від поліції. Слід зазначити, що Герасим Балабан не приймав хрещення разом з Ратушним, тому що 1870 р. був висланий до с. Чаплинки Таращанського повіту Київської губернії. Також слід підкреслити, що хоча баптистські проповідники Йоган Онкен та Карл Ондра відвідували Україну (відповідно у 1869 та у 1870 роках), вони відвідували виключно німецькі колонії та не на вернули до баптизму жодного православного.

1875 р. виникає російсько-українське баптистське братство в Одесі. Першим баптистом тут став Іван Васильович Лисицин, який 1875 р. в с. Основі отримує хрещення від М. Ратушного. І. В. Лисицин навернувся до Бога ще у 1873 році. Він був власником пекарні, яка й стала місцем перших зібрань віруючих в Одесі. До 1884 р. ця група остаточно сформувалась як церква. Серед керівників громади слід відзначити братів Вільховського, Кравченка та Назаренка.

Перехід до баптизму призвів до першого розділення в українському євангельському русі. Особливо гостро цей процес проходив у Київській губернії. Ще у в'язниці між Балабаном та Лясоцьким почалися суперечки відносно необхідності водного хрещення та ламання хліба. Балабан був звільнений 1873 р., а І. Лясоцький ще знаходився в Київській в'язниці. Повернувшись додому, Балабан став поширювати у Чаплинці та Косяківці Таращанського повіту вчення про непотрібність водного хрещення та ламання хліба. Також цього ж 1873 р. Балабан відвідує Ігнатівку Одеського повіту і створює там громаду штундистів на чолі з Антоном Стригуном. Тому, коли І. Лясоцький вийшов з в'язниці, він зіткнувся з тим, що багато віруючих не сприйняли вчення про необхідність хрещення та ламання і навіть глузували з цих священнодій. 1876 р. Іван та Гаврило Лясоцькі приймають хрещення в с. Основі від М. Ратушного. Повернувшись до Косяківки, І. Лясоцький охрещує десять своїх послідовників. Тільки з часом віруючі почали приєднуватись до братів Лясоцьких. Тобто з цього часу український євангельський рух

¹ *Рождественский А. Южнорусский штундизм.* — СПб., 1889. — С. 112-113.

(староштундизм) розділяється на баптизм (тобто тих, хто сповідує необхідність водного хрещення та ламання хліба) та младоштундизм або духовний штундизм (тобто тих, хто сприймає ці установлення духовно). Керівником штундистської громади у Чаплинці став Яків Коваль. 1882 р. ця громада складалась з 1086 віруючих. Баптистська ж громада в Косяківці нараховувала в тому ж році 590 членів.

1881 р. у Херсонській губернії було 3363 штундисти (як тих, хто прийняв хрещення, тобто баптистів, так і саме штундистів, які не прийняли хрещення). А 1882 р. у Херсонській, Єкатеринославській та Київській губерніях було вже близько тисячі баптистів.

На початку 90-х років XIX ст. в Київській губернії виникає ще одна досить екзотична релігійна течія, коріння якої також виходять зі штундизму. Ця течія отримала назву мальованства згідно з прізвиськом свого основоположника. Кіндрат Мальований походив з м.Таращі. 1884 р. він порвав з православною церквою та став штундистом. Через деякий час він почав критикувати баптизм за його «формалізм та холодність». 1891 р. він почав проповідувати нове вчення, згідно з яким Ісус Христос — не Бог, але й не просто людина, а деякий символ, що вказує на Божий план спасіння. Цей план повинен здійснитися у найближчий час через Кіндрата Мальованого, в особі якого Бог послав людству спасителя світу. Зростання кількості послідовників цього вчення у 1892 р. набуло таких нечуваних розмірів, що отримало назву «психологічної епідемії», для боротьби з якою уряд направив провідних психіатрів того часу, наприклад, професора Сикорського. Мальованого було заарештовано та направлено до Казанської психіатричної лікарні. З лікарні він продовжував надсилати своїм послідовникам «соборні послання», головними темами яких були хрещення Духом, дари Духа, перебування Духа у людині. Для послідовників цього вчення була характерна відмова від ієрархії, якогось встановленого культу, символу віри, релігійних свят. Їх обрядовість складалась з розбору листів Мальованого та Біблії, пісень та молитов. Практикувались екстатичні танці, вигуки, стрибки та безладні голосіння на «інших мовах». Також характерною рисою для послідовників даного віровчення було марнотратство. Хоча сам Мальований помер у 1913 р., 1917 р. в Україні ще було біля двох тисяч мальованців.